

12. Огуй О. Д. Цілісний підхід до розуміння і навчання іноземної мов / О. Д. Огуй, А. І. Галіна // Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : зб. пр. – № 3 (16) / ред. О.М. Образцова. – Одеса, 2011. – С. 93–97.
13. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 4-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1988. – 1600 с.
14. Соссюр Ф де. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр. – М. : Соцэкгиз, 1933. – 256 с.
15. Alexander L. G. Practice and Progress: An Integrated course for intermediate students / L. G. Alexander. – London : Longman Group Limited, 1973. – 232 p.
16. English Grammar Today: An A-Z of Spoken and Written Grammar. / R. Carter, M. McCarthy., G. Mark and A. O’Keeffe – First published 2011. Cambridge : Cambridge University Press, 2011, – 645 с.
17. Fries Ch. C. The Structure of English / Charles C. Fries. – London : Longman, 1957. – 304 p.
18. Murphy R. English Grammar In Use / R. Murphy. – Cambridge : Cambridge University Press, 1988. – 328 p.
19. A University Grammar of English / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik; edited and abbreviated by L. P. Verkhovskaya. – М. : Высш. школа, 1982. – 391 с.
20. Richards J. C. Approaches and Methods in Language Teaching. / J. C. Richards, T.S. Rodgers. – Second Edition. Cambridge : University Press, 2002. – 269 p.
21. Roget’s Thesaurus of English words and phrases. New edition completely revised and modernized by Robert A. Dutch O. B. E. – London & Colchester : Longmans, – 1965. – 1309 с.

УДК 81’253=111

Олійник Т.С. (Київ)

ПРОБЛЕМИ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ПЕРЕКЛАДУ

Висвітлено проблеми моделювання процесу перекладу. Розглянуто особливості лінгвістичної (трансформаційна, семантична, ситуативна моделі), комунікативної, когнітивно-психолінгвістичної теорії перекладу. Досліджено лінгвокультурну модель перекладу.

Ключові слова: модель, процес перекладу, лінгвістична теорія перекладу, комунікативні теорії перекладу, когнітивно-психолінгвістичний напрямок, лінгвокультурна модель перекладу.

Освещены проблемы моделирования процесса перевода. Рассмотрены особенности лингвистической (трансформационная, семантическая, ситуативная модели), коммуникативная, когнитивно-психолингвистическая теории перевода. Исследована лингвокультурная модель перевода.

Ключевые слова: модель, процесс перевода, лингвистическая теория перевода, коммуникативная теория перевода, когнитивно-психолингвистическое направление, лингвокультурная модель перевода

The problems of the process of translation modeling are analyzed in the article. The peculiarities of linguistic (transformational, semantic, situational models), communicative, cognitive- psycholinguistic theories of translation are studied. Linguistic-cultural model is investigated.

Key words: model, the process of translation, linguistic theory of translation, communicative theory of translation, cognitive-psycholinguistic trend, linguistic-cultural model.

Постановка наукової проблеми. Діяльність головного мозку, продуктом якої є переклад, можливо, коли-небудь буде розгадана зусиллями науковців із різних наукових сфер. Розкрити цю таємницю намагаються фахівці в галузі фізіології вищої нервової діяльності, біохімії, психофізіології, фізики та інших наук. Моделі процесу перекладу, запропоновані лінгвістами, будуються на основі уможливлених спостережень і висновків. Коли з’являється можливість перевірити ці теоретичні постулати на практиці, то деякі з них виявляються помилковими.

Мета нашої статті – розкрити основні проблеми моделювання процесу перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує чимало описів перекладу як процесу, однак вони носять гіпотетичний, передбачуваний характер, оскільки реальний процес перекладу здійснюється в мозку перекладача, недоступний для безпосереднього спостереження і всебічного дослідження. З цієї причини вивчення процесу перекладу проводиться за допомогою теоретичних моделей, що описують процес перекладу в цілому або різні його аспекти. У лінгвістичній теорії моделі перекладу представляють процес перекладу у вигляді ряду розумових операцій над мовними або мовленнєвими одиницями, тобто у вигляді лінгвістичних операцій, вибір яких зумовлений мовними особливостями оригіналу та відповідними явищами в мові перекладу.

Будь-яка з моделей перекладу може виявитися найкращою для опису якого-небудь конкретного виду перекладу. Моделювання перекладу носить умовний характер, тому що необов’язково відображає реальні дії перекладача в процесі створення перекладного тексту і «свідчить про необхідність ще більш суворого, відповідального і доказового підходу до створення подібних схем і описів» [1, с. 104].

В. Н. Комісаров вважає, що розробка теоретичних моделей, які повинні давати найбільш загальний опис процесу перекладу в цілому, пояснювати сутність цього процесу, є одним з найважливіших завдань лінгвістичного перекладознавства [9].

Модель перекладу покликана описати послідовність дій, за допомогою яких можна розв’язати перекладацьку задачу при заданих умовах процесу перекладу. Як указують теоретики перекладознавства, такий

напрямок дослідження «дає можливість розкрити динамічні аспекти перекладацької діяльності» [10, с. 78], виявити окремі ознаки функціонування лінгвістичного механізму перекладу. Хоча в практичній роботі перекладач може досягти необхідного результату, не дотримуючись жодної з відомих моделей перекладу, знання теоретичних моделей може допомогти йому в реалізації складних перекладацьких завдань. Опис процесу перекладу за допомогою моделей включає два взаємопов'язаних аспекти:

1) загальна характеристика моделі з зазначенням можливої сфери її застосування (пояснювальної сили моделі);

2) типи перекладацьких операцій, що здійснюються в рамках цієї моделі [15].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Одним із важливих завдань сучасної теорії перекладу є опис самого процесу перекладу, тобто тих дій, які перекладач здійснює у процесі аналізу тексту оригіналу і створенні тексту перекладу. При цьому цікавий є етап переходу від мови оригіналу до мови перекладу та подальше використання мови перекладу для створення тексту перекладу. Результат таких досліджень – так звані моделі перекладу. Модель перекладу визначається як умовне зображення процедури здійснення процесу перекладу [10, с.158], деяка гіпотетична побудова, яка відображає основні етапи перекладацького процесу і дії, які здійснюються перекладачем на кожному етапі [14, с. 227]. Проблема опису подібних дій ускладнюється тим, що всі вони відбуваються у свідомості перекладача, тобто безпосередньо не спостерігаються. Саме це надає моделі гіпотетичний характер. Однак, як зазначає В. Н. Комісаров, це не означає, що моделі перекладу є суто умоглядними побудовами. Як і в інших випадках, коли дослідник має справу із системою, яка не спостерігається, реальність моделі перевіряється шляхом зіставлення стану системи на “вході” і “виході”. У перекладі це означає зіставлення текстів оригіналу і перекладу. Якщо результат перекладу виявляється таким, яким він повинен бути відповідно до даної моделі, значить модель «працює», хоч це і не доводить, що перекладач свідомо використав таку модель [10, с. 158].

А. А. Леонтьєв під моделюванням того чи іншого об'єкта розуміє конструювання іншого – реального чи уявного – об'єкта, ізоморфного даному в якихось істотних ознаках. При такому конструюванні обов'язково відтворюються специфічні властивості, зазвичай принципи організації та функціонування досліджуваного об'єкта [12, с. 41]. Саме по собі моделювання не є єдиним засобом пізнання об'єкта. Воно завжди виступає лише одним із компонентів загальної теорії об'єкта [12, с. 43]. Як зазначає В. А. Штофф, модель зображує можливий зв'язок явищ, можливий хід подій [16, с. 62]. А. А. Леонтьєв стверджує, що модель вимагає доповнення експериментом, за допомогою якого верифікується модель [12, с. 43].

У рамках лінгвістичної теорії перекладу важливими передумовами успішного переказу вважається «наявність у всіх мов істотних універсальних рис і можливість комунікативного прирівнювання відрізків різномовних текстів, незважаючи на розбіжність значень складників їхніх мовних одиниць» [10, с. 23]. Ця теорія представляє перекладацький процес як трансформацію або перетворення вихідного тексту в текст іншою мовою. Розроблені в руслі цих теорій моделі перекладу, зокрема трансформаційна модель [23], семантична модель [19] і ситуативна модель [3], є ідеальними теоретичними моделями, що спираються на аналіз готових перекладацьких відповідностей і не підтверджені експериментально. Їх прихильники розглядають зміст вихідного тексту у відриві від мовних здібностей і суб'єктивних знань перекладача-інтерпретатора, як власну об'єктивну властивість цього тексту, на базі якого він і може бути перетворений в еквівалентний текст іншою мовою відповідно до норм міжмовних відповідностей.

Комунікативні теорії перекладу, що враховують при моделюванні процесу перекладу екстралінгвістичні параметри і суб'єктивні знання перекладача, подібно до лінгвістичних теорій, представляють переклад як процес, що відбувається між двома текстами, і використовують поняття еквівалентності. Крім того, їх автори Дж. Остін, Дж. Серль, Г. Грайс, С. Левінсон, З. Львовська, розглядаючи значення як лінгвістичну категорію і зміст як категорію екстралінгвістичну, орієнтуючись на останню при визначенні поняття комунікативної еквівалентності, серйозно недооцінюють діалектичний характер відношень між значенням і змістом, а також те, що саме значення, а не суб'єктивні знання перекладача, забезпечують інваріантність сприйняття тексту [13; 17; 21; 22; 24;].

Когнітивно-психолінгвістичний напрямок у теорії перекладу зародився ще наприкінці 60-х років минулого сторіччя в руслі вітчизняної психолінгвістики. Основоположником цього напрямку можна вважати А. А. Леонтьєва, який висунув положення про те, що в процесі перекладу відбувається ототожнення не тексту, а внутрішніх програм мовного висловлювання автора вихідного тексту і перекладача, а переклад є монологічним мовленням із заданою ззовні внутрішньою програмою [12]. І. А. Зимняя розвивала цей напрямок у своїх працях. Для вивчення процесу перекладу провела цілу низку психолінгвістичних експериментів і виробила розуміння перекладу як різновиду мовленнєво-мислительної діяльності, що має свою специфіку [4-8]. На її думку, особливість перекладу полягає, по-перше, в тому, що він об'єднує в один складний загальний процес різні мовні дії – рецептивні та продуктивні, по-друге, в тому, що він включає переформулювання однієї і тієї ж думки різними мовними засобами і, нарешті, в тому, що для перекладу характерна заданість предмета діяльності – чужої думки [5, с. 33-34]. На жаль, теза про те, що об'єктом теорії перекладу є процес мовленнєво-розумової діяльності, був сприйнятий критично [11]. Загалом весь напрям протягом порівняно довгого періоду часу практично не отримував розвитку у вітчизняній теорії перекладу. Відродження інтересу до перекладу як процесу активної мовленнєво-розумової діяльності перекладача пов'язано з дослідженнями прихильників філософсько-герменевтичного підходу до перекладу і з розвитком когнітивної лінгвістики та концептології.

Прихильники філософсько-герменевтичного підходу до перекладу [2; 18; 20; 25; 26] виходили з того, що перекладач веде у діалог з вихідним текстом і що інтелектуальні, когнітивні, емотивні здатності перекладача взаємодіють із текстом для створення змісту. Г. Гадамер, зокрема, писав, що будь-який переклад – це завжди інтерпретація; він подібний до діалогу, в якому людина намагається зрозуміти точку зору співрозмовника [2].

На думку Дж. Стейнера, будь-яке розуміння – це активна інтерпретація, і навіть буквальный вислів має герменевтичний аспект. Він завжди означає щось більше, менше або інше, порівняно з тим, що в ньому говориться [25, с. 295]. У. Еко зазначає, що будь-який перекладач – завжди інтерпретатор, а переклад – це процес інтерпретації, діалогу перекладача з текстом [20, с. 34].

В основу пропонуваної нами лінгвокультурної моделі перекладу покладено принципи, що відрізняють цю модель від уже наявних. Зупинимося на деяких з них. Переклад розглядаємо як процес мовленнєво-розумової діяльності, що протікає у свідомості перекладача. Переклад є особливим видом мовленнєво-розумової діяльності, що поєднує в собі процес когнітивного розуміння вихідного тексту, метою якого є формування внутрішньої смислової програми, і процес створення нового тексту іншою мовою шляхом реалізації сформованої смислової програми. Обидва процеси багатоступінні, але при цьому мають човниковий характер. Внутрішня смислова програма – це сукупність пов'язаних певними відношеннями концептів, яка визначається нами як концептуальна структура.

Специфіка перекладу як виду мовленнєво-розумової діяльності полягає в заданості предмета діяльності: породжуючи новий текст мовою перекладу, перекладач реалізує перш за все не власну внутрішню програму, а ту, яка вже була раніше сформована автором вихідного тексту.

Перекладацька діяльність виявляється можливою завдяки наявності (і за умови наявності) у перекладача релевантних для цього виду діяльності знань. Вони включають знання значень одиниць двох задіяних у процесі діяльності мов, двох мовних картин світу, фонові знання і знання контексту. Мають суспільний характер знання значень і мовних картин світу, які сприяють тотожності розуміння вихідного тексту, тоді як суб'єктивні фонові знання та уявлення, що привносяться перекладачем у процес своєї діяльності, зумовлюють варіативність розуміння вихідного тексту різними перекладачами.

Усі основні використовувані нами при моделюванні процесу перекладу поняття (наприклад, значення, зміст, культура, концепт) мають ментальну природу. Саме схожість природи значення і змісту робить можливим їх діалектичну взаємодію в процесі перекладу.

Як процес розуміння вихідного тексту, так і процес породження тексту перекладу носять евристичний характер.

У сучасній теорії перекладу можна виділити лінгвістичний, комунікативний і когнітивно-психолінгвістичний напрямки. Лінгвістичний напрям, що має найбільшу кількість прихильників, виходить з того, що переклад є лінгвістичною діяльністю, об'єкт якої – два тексти, вихідний текст і текст перекладу, і вхідні в них одиниці, а методом дослідження виявляється порівняльний аналіз, здійснюваний з метою опису і пояснення процесу трансформації або перекодування вихідного тексту в текст перекладу.

На думку авторів лінгвістичних теорій перекладу, одиниці вихідного тексту мають стійке значення, всередині якого можна виділити певні компоненти, набір яких різниться. Зміст цих одиниць визначається шляхом аналізу їх мовних значень для виділення компонентів, релевантних для конкретної ситуації. Загальний зміст вихідного тексту формується шляхом додавання до цих релевантних компонентів різних екстралінгвістичних (фонових) і прагматичних компонентів.

На основі свого змісту одиниці вихідного тексту вступають в еквівалентні відношення з одиницями тексту перекладу, причому ці еквівалентні відношення можуть бути різними. На рівні окремих одиниць можлива формальна або контекстуальна еквівалентність. На рівні текстів можлива ситуативна еквівалентність або еквівалентність спільної мети комунікації. Перекладач вибудовує текст перекладу, добираючи одиниці тексту перекладу відповідно до того, який тип еквівалентності можливий у кожному конкретному випадку.

Процес перекладу в лінгвістичній теорії уявляється як поступове перетворення вихідного тексту в текст перекладу, відповідно до тієї чи іншої моделі або із застосуванням різного роду трансформацій. Серед лінгвістичних моделей перекладу виділяються семантична, трансформаційна і ситуативна.

Комунікативний підхід до перекладу передбачає, що останній розглядається як акт двомовної комунікації, а об'єктом дослідження виступає процес перекладу в цілому, включаючи різні екстралінгвістичні та комунікативні фактори, що впливають на те чи інше прийняте перекладачем рішення. Основна відмінність комунікативної теорії перекладу від лінгвістичної полягає в тому, що центральне для першої теорії поняття комунікативної еквівалентності передбачає рівність двох текстів тільки в комунікативному змісті.

Недостатня увага, що приділяється в рамках лінгвістичних і комунікативних теорій перекладу дослідженню ментальної природи процесів, які протікають при перекладі, а також активній ролі, яку відіграє в них перекладач-інтерпретатор з його здатністю до сприйняття і породження текстів і фоновими знаннями, призвела до розвитку когнітивно-психолінгвістичного напрямку в теорії перекладу. В його основі лежить розуміння того, що процес перекладу є не міжмовною трансформацією одного тексту в інший, а мовленнєво-розумовим процесом, коли в результаті активного осмислення перекладачем вихідного тексту в його свідомості формується певна структура смислів, на основі якої потім (або паралельно з її формуванням) йде процес породження тексту перекладу.

У рамках лінгвокультурної моделі переклад розглядається як особливий вид мовленнєво-розумової діяльності, що протікає в свідомості перекладача і визначається як процес об'єктивації засобами мови перекладу розумових структур, сформованих у свідомості на базі вихідного тексту.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Специфіка перекладу як особливого виду мовленнєво-розумової діяльності полягає, в тому, що він об'єднує в собі процес когнітивного розуміння вихідного тексту і процес створення нового тексту іншою мовою, в заданості предмета діяльності: породжуючи новий текст мовою перекладу, перекладач реалізує не власну внутрішню програму, а ту, яка вже була раніше сформована автором вихідного тексту.

Перекладацька діяльність виявляється можливою завдяки наявності (і за умови наявності) у перекладача релевантних для цього виду діяльності 1) знань значень одиниць двох задіяних у процесі діяльності мов, 2) знань двох мовних картин світу, 3) фонових знань і 4) знань контексту. Загалом проблема моделювання процесу перекладу залишається нерозв'язаною, тому потребує перманентних наукових студій.

Список використаної літератури

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение / И. С. Алексеева – СПб. : Изд. центр «Академия», 2004.
2. Гадамер Х.-Г. Истина и метод / Х.-Г. Гадамер. – М. : Прогресс, 1988.
3. Гак В. Г. Теория и практика перевода / Гак В. Г., Григорьев Б. Б. Французский язык. – М. : Интердиалект+, 1997.
4. Зимняя И. А. Психологический анализ перевода как специфического вида речевой деятельности / И. А. Зимняя // Теория перевода и научные основы подготовки переводчиков : [материалы Всесоюзной научной конференции]. – М., 1975. – С. 30–34.
5. Зимняя И. А. Смысловое восприятие речевого сообщения / И. А. Зимняя // Смысловое восприятие речевого сообщения. – М. : МГПИИЯ им. М. Тареза, 1976. – С. 5–33.
6. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И. А. Зимняя. – М. : Высшая школа, 1978.
7. Зимняя И. А. Вероятностное прогнозирование в процессе синхронного перевода / И. А. Зимняя, Г. В. Чернов // Предварительные материалы экспериментальных исследований по психолингвистике. – М. : МГПИИЯ им. М. Тареза, 1973. – С. 110–116.
8. Зимняя И. А. К вопросу о роли вероятностного прогнозирования в процессе синхронного перевода / И. А. Зимняя, Г. В. Чернов // Вопросы теории и методики преподавания перевода : тезисы Всесоюзной конференции, 12-14 мая 1970 г. – М. : МГПИИЯ им. М. Тареза, 1970. – С. 37–38.
9. Комиссаров В. Н. Теория перевода / В. Н. Комиссаров. – М., 1990.
10. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 1999.
11. Латышев Л. К. Разноязычные тексты как объект отождествления в переводе / Л. К. Латышев // Текст и перевод. – М. : Наука, 1988. – С. 24–34.
12. Леонтьев А. А. Слово в речевой деятельности: Некоторые проблемы общей теории речевой деятельности / А. А. Леонтьев. – М. : КомКнига, 2006.
13. Львовская З. Д. Современные проблемы перевода / З. Д. Львовская. – М. : ЛКИ, 2008.
14. Сдобников В. В. Теория перевода / В. В. Сдобников, О. В. Петрова. – М. : АСТ: Восток-Запад; Владимир: ВКТ, 2008. – 448 с.
15. Тютебаева А. М. Моделирование переводческого процесса [Электр. Рес.] / Режим доступа : http://www.rae.ru/fs/?section=content&op=show_article&article_id=10000656
16. Штофф В. А. Гносеологические функции модели / В. А. Штофф // Вопросы философии. – № 12. – 1961. – С. 53–65.
17. Austin J. L. How to Do Things with Words / J. L. Austin. – Oxford: Clarendon Press, 1962.
18. Benjamin W. The Task of the Translator / W. Benjamin // Theories of Translation. – Chicago : The University of Chicago Press, 1992. – P. 71–82.
19. Catford J. C. A Linguistic Theory of Translation. / J. C. Catford. – London : Oxford University Press, 1965.
20. Eco U. Mouse or Rat. Translation as Negotiation / U. Eco. – London : Orion Books, 2003.
21. Grice H. P. Logic and Conversation / H. P. Grice // Syntax and Semantics. – New York : Academia Press, 1975. – Vol.3. – P. 41-58.
22. Levinson S. C. Pragmatics / S. C. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994.
23. Nida E. A. R. The Theory and Practice of Translation / E. A. Nida, C. R. Taber. – Leiden : E. J. Brill, 1974.
24. Searle J. R. Expression and Meaning / J. R. Searle. – Cambridge : Cambridge University Press, 1979.
25. Steiner G. After Babel. Aspects of Language and Translation / G. Steiner. – Oxford : Oxford University Press, 1998.
26. Stolze R. Hermeneutisches Übersetzen. Linguistische Kategorien des Verstehens und Formulierens beim Übersetzen / R. Stolze. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1992.

УДК 811.112.2-42

Осовська І. М. (Чернівці)

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТОСИСТЕМИ ДИСКУРСУ (на прикладі сучасного німецького сімейного дискурсу)

Презентується методика реконструкції концептосистеми сучасного німецького сімейного дискурсу як дискурсивної практики етнокультурної спільноти, виокремленої в масиві німецькомовної дискурсивної діяльності на основі родинної сфери функціонування. Основним принципом пропонованої методики є синтез концептуального аналізу та лінгвоквантитативних методів, що дозволяє простежити цілісну ментальну репрезентацію сімейного дискурсу у статистично верифікованій концептуальній структурі та системі кореляцій між її елементами.

Ключові слова: сімейний дискурс, концептосистема, лінгвоквантитативний метод.